

COĞRAFI PERSPEKTİFTEN MYRIOKEFALON SAVAŞI'NIN YERİ VE KONYA BAĞIRSAK BOĞAZI

BATTLE OF MYRIOKEPHALON AND KONYA BAGIRSAK PASS FROM GEOGRAPHICAL PERSPECTIVE

Mehmet Akif CEYLAN*

Öz

Myriocephalon Savaşı (17 Eylül 1176), milli tarihimizin önemli dönüm noktalarından biridir. Maalesef bilim dünyasında bu savaşın yeriyle ilgili tartışmalar uzun zamandır devam etmektedir. Bugüne kadar savaşın yapıldığı ileri sürülen bütün yerler, batıda Denizli ile doğuda Konya arasına tekabül eden bölgede dağılıp gösterdiği dikkati çekmektedir. Makalede, 11. ve 12. yüzyıllarda kaleme alınan kronik-tarihi kaynaklarda savaş yerinin konumuyla ilgili temel bilgi - veri ve coğrafi adlar ayırt edilmiş ve bunlar coğrafya biliminin sağladığı imkânlarla ayrıntılı şekilde irdelenmiştir. Böylece savaşın yapıldığı yer ve konumu coğrafi bakış açısıyla tespit edilmeye çalışılmıştır.

Makalede özellikle Le Connétable Sempad kroniğinde savaşın, Konya'ya uzak olmayan bir yerde, o gün yıkık ve terk edilmiş olan Meldinis Kalesi (Hisar-ı Meldos/ Kale Tepe)'nin önünde yapıldığına dair açık ifadelerin varlığı, savaş yerinin tespiti bakımından kilit öneme sahiptir. Chronique de Michel le Syrien'de geçen, İmparatorun çok geçmeden Türklerin arazisinde beş günlük yolculuk mesafesine hızlı şekilde ilerlediği ve Rumların, Konya yakınlarına ulaştığı, [şehre] bir günlük yürüyüş mesafesine geldiği yönünde konumla ilgili verdiği bilgiler de Sempad ile örtüşür niteliktedir. Keza Ioannes Kinnamos, İmparator Manuel'in 1146 yılında yaptığı Konya seferi bağlamında Tzibrelitzemani / Cybrilcymani Geçidi'nin konumunu Beyşehir Gölü'yle ilişkilendirerek anlatmıştır. Bunlar ve diğer kroniklerde ayırt edilen çok sayıdaki konum bilgisi - verilerin, ön yargılardan uzak, tarafsız ve ilmi bir bakışla irdelenip değerlendirildiğinde; savaşın Konya Bağirsak Boğazı'nda yapıldığına dair görüşü açık bir şekilde doğruladığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Myriocephalon Savaşı, Konya Bağirsak Boğazı, Meldinis Kalesi, II. Kılıç Arslan, Manuel Komnenos.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, maceylan@marmara.edu.tr

Abstract

The Battle of Myriokephalon (September 17, 1176) is one of the milestones of the Turkish national history. Unfortunately, debates related to the location of this battle have been ongoing for a long time. All locations that have been suggested to be the location of the battle to date indicate that it took place somewhere in the region located between Denizli to the West and Konya to the East. This paper distinguishes the basic information/ data related to the location of the battle and geographical names mentioned in the chronicles/historical sources written in the 11th and 12th centuries, and they were thoroughly examined using the facilities provided by the science of geography. Thus, the place and location of the battle was attempted to be identified with a geographical perspective.

Particularly, the Chronicle of Le Connétable Sěmpad contains clear expressions suggesting that the battle took place in a location that was not far from Konya, in front of the Castle of Melitene (Hisar-i Meldos/Kale Tepe), which was ruined and abandoned at that time. Those expressions have key importance in terms of identification of the location of the battle. The information provided by the Chronique de Michel le Syrien related to the location of the battle indicates that the Emperor quickly proceeded to a 5-day distance in the Turkish land soon, and that the Greek reached to the vicinity of Konya, to a 1-day walking distance to the [city], and it coincides with the information provided in the Sěmpad. Likewise, Ioannes Kinnamos explained the location of the Tzibrelitzemani/Cybrilcymani Pass by relating it to the Lake of Beysehir within the context of the Konya campaign of the Emperor Manuel in 1146. When all the above and many other location data distinguished in other chronicles are examined and evaluated with an unbiased look, it can be seen that it clearly confirms the view that the Battle took place at the Konya Bagırsak Pass.

Keywords

Myriokephalon War, Konya Bagırsak Gorge, Meldinis Castle, II. Kılıç Arslan, Manuel Komnenos.

GİRİŞ

Milli tarihimizin önemli bir dönüm noktası olan ve 17 Eylül 1176 tarihinde (Vasiliev 1927: 288-290) yapılan Myriokephalon (Myriocephalum) Savaşı'nın yeriyle ilgili tartışmalar uzun bir zamandır devam etmektedir. Bugüne kadar savaş yeri olarak Denizli yöresi (Düzbel, Kûfi Boğazı, Akçay vadisi, Çardak Geçidi), Eğirdir Gölü'nün kuzey ve doğu kesimleri (Karamık Beli, Kumdanlı Ovası, Gelendost Ovası ve Akdağ köyü civarı) ile son olarak Konya - Beyşehir arasında bulunan Bağırsak Boğazı'nın adı geçmektedir (Harita 1). Tarihte birçok medeniyete beşiklik yapan Anadolu coğrafyasının vatan haline getirilmesi yönündeki önemine binaen Myriokephalon Savaşı ve yerinin Denizli, Isparta ve Konya illerimiz tarafından sahiplenildiği ve bu bağlamda çeşitli etkinliklerin yapıldığı görülür.

Savaşın yeri konusunda yaptığımız çalışmalarda (Ceylan-Eskikurt 2001; Ceylan 2010; Eskikurt-Ceylan 2015), Myriokephalon Savaşı ile ilgili tarihi kaynaklarda geçen coğrafi terimlere ve tasvirlerle dayanılarak sonuca gitme düşüncesinden hareket edilmiştir. Tarihi kaynaklarda savaş yerinin konumu, coğrafi adlar, geçidin doğrultusu, uzunluğu, genişliği, jeomorfolojik ve hidrografik özellikleri ile bitki örtüsü gibi coğrafi unsurlar belirlenmiş, bunların her biri ayrı veri olarak değerlendirilmiş ve açıklanmıştır. Böylece savaşın yapıldığı coğrafi ortam şekillendirilmiştir.

Daha sonra bu coğrafi bulgular ile savaş yeri olduğu ileri sürülen sahaların coğrafi özellikleri karşılaştırılmış ve nispeten detaylı jeomorfolojik analizlerden elde edilen bilgilerle savaşın yapıldığı yer tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunda tarihi kaynakların yanı sıra 1/25 000, 1/100 000 ve 1/250 000 gibi farklı ölçek ve tarihte basılan topografya haritaları, uydu görüntüleri ve farklı tarihlerde savaş yeri olduğu ileri sürülen bütün alanlarda yerinde yapılan arazi gözlemlerinden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Hatta bazı yerlerde arazi gözlemleri birkaç kez tekrarlanmıştır.

Tarihi kaynaklardan anlaşıldığına göre, savaşın sonucunu daha çok Bizans ordusunun manevra kabiliyetini en aza indiren coğrafi şartlar belirlemiştir. Çünkü bölgenin coğrafyasını iyi bilen ve bundan faydalanan Sultan II. Kılıç Arslan, büyük bir hazırlık dönemi geçiren kalabalık ve iyi donanımlı Bizans ordusuyla geniş bir sahada meydan savaşı veya Konya'da bir şehir savunması yapmak yerine; önceden konuşlanıp ordusuna büyük avantaj sağlayan yüksek bir arazi ve dar bir geçitte savaşı kabul etmiş ve bu stratejisinde başarılı olarak önemli bir zafer kazanmıştır.

Savaş yerinin ve coğrafi özelliklerinin belirlenmesinde yaklaşık aynı döneme (12-13. yüzyıla) ait olan tarihi kronikler- kaynaklardan yararlanılmıştır. Bugüne kadar tespit edilebilen, savaş yerine ve coğrafyasına doğrudan temas eden başlıca

tarihi kaynaklar şunlardır:

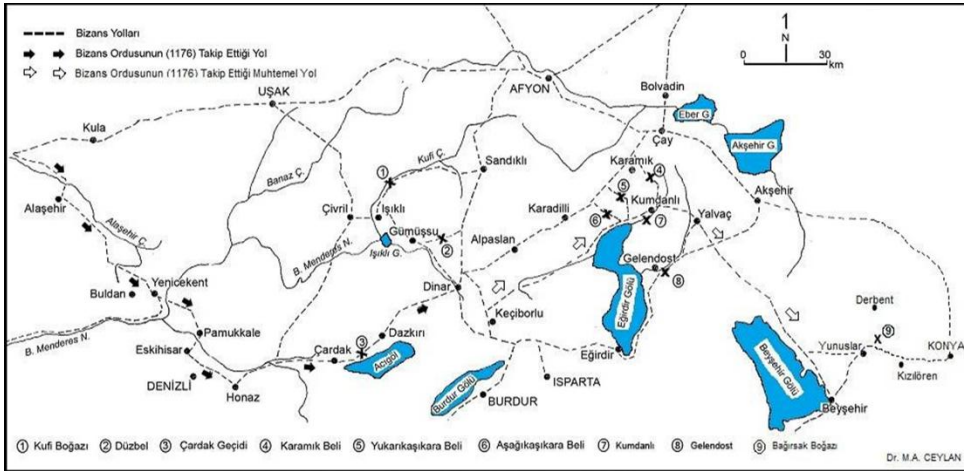
1. Chronique Du Royaume De La Petite Arménie Par Le Connétable Sémepad
2. Niketas Khoniates – Historia
3. Manuel Komnenos'un II. Henry Plantagenet'e Mektubu
4. Ioannes Kinnamos'un Historia'sı
5. Chronique de Michel le Syrien
6. Chronologique de Héthoum Comte De Gorigos
7. Gregory Abû'l – Farac / Bar Habraeus Chronography

Bu makalede, yukarıda adları belirtilen ve birinci elden kaleme alınan tarihi kaynaklarda yalnızca savaş yerinin konumuyla ilgili temel veri-bilgi ve coğrafi adlar ayırt edilmiş ve bunlar coğrafya biliminin sağladığı imkânlarla geniş bir şekilde irdelenmiş ve değerlendirilmiştir. Böylece savaşın yeri ve konumunun tespitine yarayabilecek bütün unsurlar makale kapsamında bir bütün olarak verilmiş, farklı kaynaklardan birbirini doğrulayan bilgiler üzerinde nispeten ayrıntılı ve objektif bir şekilde durulmuş ve buradan bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

SAVAŞIN YERİ VE KONUMU

Konum (location, situation), diğer deyişle coğrafi mevkii, bilim dünyasında yaygın kullanılan önemli kavramlardan biridir. Konumun çeşitleri vardır: matematik konum, özel konum gibi. Genel bir tanımlamayla konum; bir yerleşme, bir bölge veya ülkenin denizden uzaklığı, yüksekliği, ana ulaşım güzergâhlarıyla ilişkisi, ekonomik bölgeler ve ülkeler arasındaki yeridir. Aynı şekilde yeryüzünde herhangi bir nesnenin bilinen başka bir nesneye göre bulunduğu yön, ondan uzaklığı ve yüksekliği ile belirtilen yeridir (Sanır 2000: 178). Öz anlatımla coğrafi konum, coğrafi olaylar ve nesnelerin konumlandığı ya da konumlandırıldığı yer demektir. Bu yer, nerede ? sorusunun cevabıdır (Doğanay 1993: 123). Esasen bu makalenin konusu bağlamında da *“Myriokephalon Savaşı'nın yeri nerede veya neresi ?”* sorusuna doğru bir cevabın bulunulmasına çalışılmıştır.

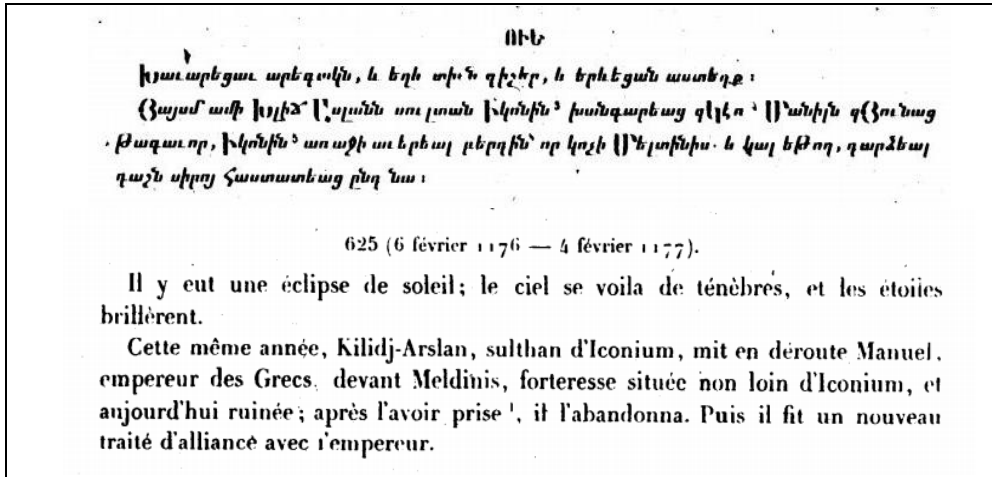
Tarihi ve coğrafi kaynaklardan temin edilen savaş yerinin konumuyla ilgili başlıca temel bilgiler, aşağıda ayrı başlıklar altında nispeten ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Böylelikle günümüz bilim dünyasında tartışmalara sebep olan savaş yerinin çeşitli coğrafi bilgi, belge ve verilerle ortaya konulması amaçlanmıştır.

1. Chronique Du Royaume De La Petite Arménie Par Le Connétable Sěmpad

Savaş yerinin konumuyla ilgili bilgi veren en önemli eserlerin başında hiç şüphesiz 13. yüzyılda Sēmpad / Smbat Sparapet tarafından kaleme alınan ve Küçük Kilikya Ermeni Krallığı'nın tarihini anlatan kronik gelir. Bu eserin, özellikle savaşın geçtiği yer ve burada bulunan kale adının açık bir şekilde ifade edilmesiyle önem kazandığı söylenebilir. Ülkemizde ve hatta bilim dünyasında her nedense bugüne kadar araştırmaların uzağında kalan bu eserde kısa (Ermenice 3, Fransızca çeviri 4 satır) fakat çok önemli bir paragrafta savaş yeri açık lokasyonu ile belirtilmiştir (Resim 1).

Le Connétable Sëmpad kroniğinde yer alan paragrafın ilk cümlesinde; “*Aynı yıl (1176’da, Konya (Iconium) Sultanı Kılıç Arslan Konya’ya uzak olmayan bir yerde, bugün yıkık ve terk edilmiş olan Meldinis Kalesi’nin önünde Bizans İmparatoru Manuel’i hezimete uğrattı*” demektedir. Pragrafın ikinci cümlesinde ise “*Sonra İmparator ile yeni bir müttefeklik antlaşması yaptığını*”, kaydeder (1869: 626). İlk cümlede savaşın Konya civarında; Konya’ya yakın bir yerde yapıldığı anlaşılır. Kısa metinde Konya adı iki kez zikredilir.

Resim 1. Sempad kroniğinin 626. sayfasındaki Myriokephalon Savaşı'na değinen paragraf.

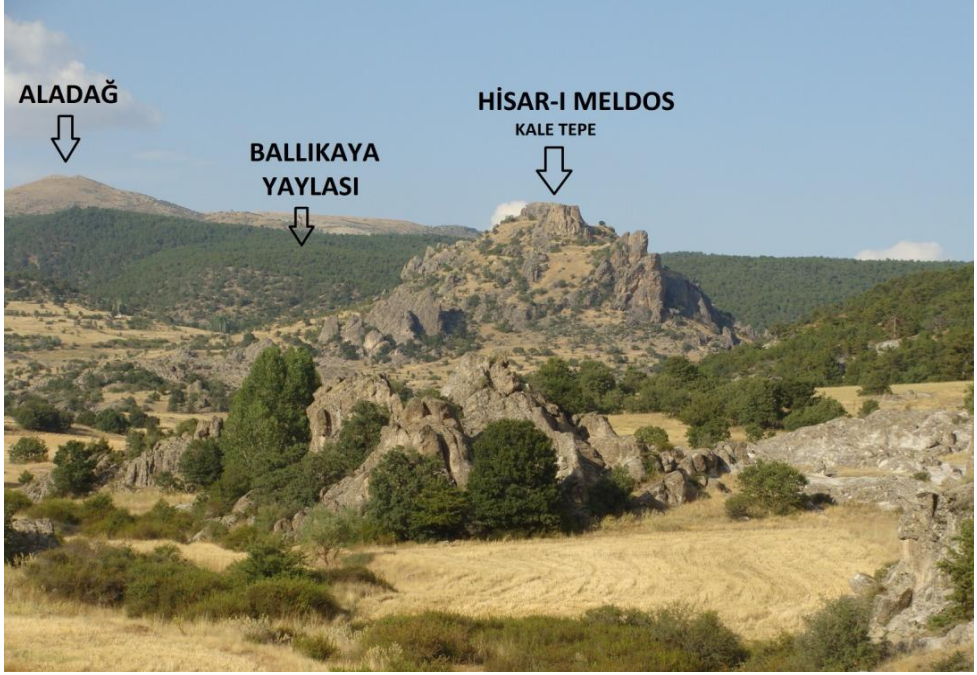
Süryani Mihael de bu konuda Smbat'ı doğrular nitelikte önemli bilgiler verir. Nitekim Mihael "Rumlar, Konya yakınlarına ulaştılar.(...) [Şehre] bir günlük yürüyüş mesafesine geldiler", diye yazar (1905: 370-372). Böylece iki önemli tarihi kaynaktaki bilgilerle savaşın Selçuklu Devleti'nin başşehri Konya yakınlarında yapıldığı kesinlik kazanır. Ayrıca Süryani Mihael "Konya yakınları" veya "Konya'ya uzak olmayan bir yerde" ifadesine de açıklık getirir. Bu da "şehre bir günlük yürüyüş mesafesi" dir. Yani savaşın yapıldığı mekân, o günkü ulaşım şartlarına göre Konya'ya yaklaşık bir günlük yürüyüş mesafesi içinde yer almaktadır.

Smbat'ın ilk cümlesinin devamında bulunan, "bugün yıkık ve terk edilmiş olan Meldinis Kalesi'nin önünde Bizans İmparatoru Manuel'i hezimete uğrattı" ifadesi, savaş yerinin tespitinde kilit öneme sahiptir. Burada savaşla ilgili doğrudan bir mekânın adı zikredilir. Bugüne kadar Myriokephalon Savaşı'nı ele alan çalışmaların hemen tamamında, savaş sahasının bir yerinde, Niketas Khoniates'in eserinde kaydetmesi (1995: 123) sebebi ile bir kale hep aranılmış ve varlığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kale, savaş yerini belirleyici açık bir işaret olarak ele alınıp değerlendirilmiştir. Savaşın yapıldığı dönemde kale yıkık ve terk edilmiş idi. Hem Smbat hem de Niketas Khoniates kalenin "yıkık ve terk edilmiş" özelliğine ortak vurgu yapmaları ayrıca dikkati çeker. Çünkü bu ortak bilgi yazarların aynı kaleden söz ettikleri görüşünü güçlendirir. Ulaşılan tarihi kaynaklarda bundan başka kale ile ilgili ayrıntılı bilgiler maalesef mevcut değildir.

Kale, savaşın yapıldığı boğazın neresinde idi. Boğazın girişinde, çıkışında, ortasında veya yakınında mı bulunuyordu? Bu konuda iki ana kaynaktaki bilgiye

rastlanır: Smbat, savaşın “*kalenin önünde*” yapıldığını belirtir. Niketas Khoniates ise eserinin bir yerinde “*kalenin yanında*” ifadesini kullanıyor (1995: 123). Ramsay da, “*Niketas Khoniates bu istihkâmı, tam geçidin içinde bina edilmiş başka bir istihkâm olan Myriokephalon'dan tefrik eder. Lakin bu, Manuel Comnenus'un zamanında harap bir halde*”(1960: 83/4), demektedir. Dolayısıyla savaş, geçitin içinde inşa edilmiş bir kalenin önünde, yanında ve yakınında cereyen etmiştir. Öte taraftan yıkık ve terk edilmiş kalenin doğrudan ana karayolunun kenarında değil de biraz içeride, tali bir akarsu vadisinde yer alması, görünümünün doğal bir kayalık şeklinde olması, o dönem tarihi kaynaklarında kaleden fazla bahsedilmemesinin nedeni de olabilir.

Bağırsak Boğazı ve özellikle boğazın en dar kesimi, Smbat'ın bahsettiği gibi Meldinis Kalesi'nin tam önündedir. Kale, boğazın ortasına rastlayan Kalkımaç Tepeleri'nin yaklaşık 2 km kuzeydoğu tarafında, Körömer Deresi'nin vadisinin içinde, gözlerden ve anayoldan biraz uzak bir yerdedir. Kalenin bulunduğu tepe, kayalık, kabaca dairevi şekilli ve asimetrik yamaçlı volkanik bir kütledir. Deniz seviyesinden yüksekliği 1552 m dir (Resim 2). Yerel yükselti değeri 100 m yi geçen ve vadi içine hâkim durumda bulunan kaleden günümüze sarnıç, mezarlar, duvar parçaları, kayaya oyulmuş ve fonksiyonu tam tespit edilmemiş nispeten geniş bir merdiven (Resim 3), yine kayaya oyulmuş arslan figürü ve kalenin çevresinde yerleşmenin varlığını yansıtan bazı izler gelebilmiştir.

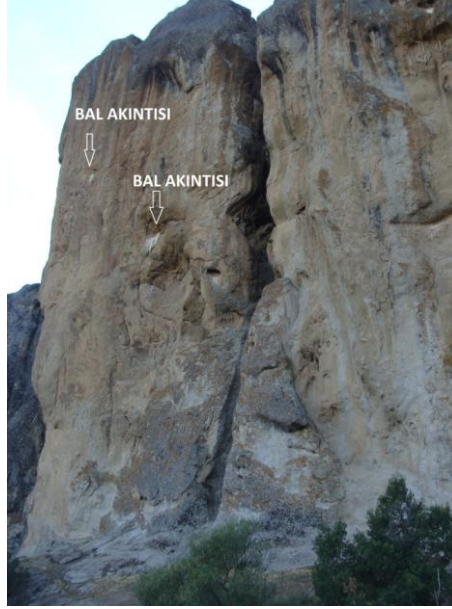
Resim 2. Bağırsak Boğazı'nda Kalkımaç Tepeleri'nden Kale/ Hisar-ı Meldos'un görünüşü.

Resim 3. Kale Tepe'de yerli kayaya oyulmuş nispeten geniş tarihi merdiven.

Bu volkanik ve tarihi tepeye farklı isimler verilmiştir. Üzerinde bir kalenin bulunması nedeniyle 1/25 000 ölçekli haritanın Konya M28-a1 paftasında *Kale Tepe*, örneğin 1912 yılında basılan Kiepert'in haritası gibi birçok yayında *Asar Tepe* adı verilir. Bunlardan başka, Osmanlı Arşivi'nde bulunan 30 Haziran 1908 tarihli bir belgede: "*Konya merkez kazasına merbut Kızılviran karyesinde vaki Hisarkale nam harabe ile civarındaki arazi-i vesiaya...*"(DN: 3350), kaydedildiği üzere *Hisarkale* adıyla söz edilir. Kale Arap akınları sırasında güçlendirilir ve önem taşır. Ramsay'ın bir makalesinde, *İbn Hurdazbih*'te kalenin *Hisn Sinn*-da (*Sinnada*) adıyla geçtiği konusunda atıf bir bilgiye rastlanır (1902: 255).

Sěmpad / Smbat'ın kroniğinin Fransızca tercümesinde *Meldinis* (çev. E. Dulaurier 1869) olarak zikredilen kale, eserin İngilizce çeviri nüshasında *Melitene* (çev. R. Bedrosian 2005), Osmanlı arşiv kaynaklarında Meldos şeklinde geçer. Melite, Maldia, Hitit dilinden gelen bir kelimedir. Günümüzde Malatya ili ve şehri ile ilgili olarak sık sık kullanılır. Malatya adı Melitene'den Türkçemize geçmiştir. Beyşehir çevresinde çok sayıda Hitit dönemi yerleşmesi vardır. Bunların bir kısmının kalıntıları ve isimleri günümüze kadar ulaşmıştır. Hitit metinlerini okumayı başaran Çek asıllı Alman bilim adamı Bedřich Hrozný (1879-1952), Melite, Maldia kelimesinin “bal” anlamına geldiğini belirtmiştir (Umar 1993: 561). Hisar-ı Meldos'un bulunduğu kayalık tepeye ve hemen kuzeyindeki yaylaya günümüzde *Balkaya/ Ballıkaya* denilir (Resim 4). Nitekim 1/25 000 ölçekli haritanın ilgili paftasında (Konya M28-a1) yaylanın bu adla kaydedildiği görülür. Dolayısıyla burada, ülkemizde birçok örnekleri mevcut olduğu üzere, eski bir yer adının Türkçe anlamıyla kullanılmaya devam edildiği anlaşılr.

Resim 4. Kale Tepe'ye Meldos /Balkaya adının verilmesine sebep olan bal akıntıları.

Meldos kalesi ve Meldos karyesinin Karamanoğulları Beyliği dönemindeki durumu hakkında henüz bir bilgiye ulaşılamadı. Şüphesiz bu beylik dönemine ait kayıtlarda da yer alması kuvvetle muhtemeldir. Fakat özellikle 15 yüzyıldan itibaren *Karye-i Hisar-ı Meldos* şeklinde Osmanlı dönemine ait çeşitli arşiv

kayıtlarında görülmeye başlanır.¹ Burada hem kale hem de kale çevresinde bir köy yerleşmesinin varlığı söz konusudur. Nitekim Müslüman ahalinin meskûn olduğu Karye-i Hisar-ı Meldos'un² 1483 yılına ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defteri (MAD 567)'nde adı geçmektedir. Defterde Beyşehir'den 3 ve Meldos Kalesi'nden 2 sipahinin (Osmanlı döneminde tımar sahibi bir sınıf atlı asker) kaydı mevcuttur (Yörük 2006: 193, 194).

Karye-i Hisar-ı Meldos, yaklaşık bir asır sonra düzenlenen 1583/991 yılına ait Akşehir Sancağı İcmal Defteri'nde de yer almaktadır. Bu defterde; "*Timârî Mehmed an Çavuşân-ı Mir-i-miân-ı Karaman: Karye-i Hisar-ı Meldos tâbi-i Çemen Eli*", "*Timâr-ı Davud: Karye-i Hisar-ı Meldos tâbi-i Çemen Eli*", "*Timâr-ı Kubad: Karye-i Hisar-ı Meldos tâbi-i Çemen Eli*" şeklinde geçmektedir (Erdoğan 1990: 148, 150). 1583 yılında Karye-i Hisar-ı Meldos az nüfuslu meskûn bir mahal olup idari bakımdan Akşehir sancağının Çemen Eli nahiyesine bağlıdır. Söz konusu defterde Çemen Eli nahiyesinin diğer köyleri arasında bugünkü adlarıyla Yunuslar, Kızılören (Kızılviran), Değiş (Dekiş) ve Sağlık (Ağras) bulunmaktadır.

Erdoğan, 1583/1584 yılında Akşehir sancağının idari taksimatını gösteren haritasında, Çemen Eli nahiyesine tabi *Karye-i Hisar-ı Meldos* adlı yerleşmeyi bugünkü Asar Kale mevkiine işaretlemiştir (1990: Ekli harita). Zaten bu çevrede Hisar-ı Meldos/ Asar Kale'den başka günümüze ulaşmış ve yeri bilinen başka bir kale yapısı mevcut değildir. Dolayısıyla defterde adı geçen ve bugüne ulaşan Çemen Eli'ne tabi köylerin dağılışı da gözönüne alındığında, Karye-i Hisar-ı Meldos'un yerini belirlemenin hiç de zor olmadığını söylemek mümkündür. Kalenin batısında bulunan mezarlığın da bu köye ve halen kullanılan yaylaya ait olması muhtemeldir.

Öte yandan Kale (Asar) Tepe'nin yaklaşık 2.5 km kuzeyinde Derbenttekte köylülerinin *Mendos Kalesi* dedikleri bir tepe mevki ve burada bir yapıya ait malzeme kalıntısı vardır. Köy muhtarı Ramazan Genç, oğlu Mustafa ve aynı köyden Hamza Tekeli³ ile bu satırların yazarının katılımıyla 6 Eylül 2016 Salı günü yerinde yapılan arazi gözlemlerinde, kesme ve moloz taşın kullanıldığı bir yapının bozulmuş temel kalıntıları görülmüştür. Ayrıca az sayıda kiremit parçalarına rastlanılmıştır. Maalesef yakın bir zamanda orman sahasına yangın yolu yapılırken temel kalıntılarına büyük zarar verilmiştir. Mendos Kalesi ile Kale Tepe arasında işlev bakımından bir bağlantının olması kuvvetle

¹ Çünkü Osmanlı tımar düzeni, Karaman Beyliği toprakları üzerinde ilk defa Beyşehir, Akşehir ve çevresinde 1466'da kurulmaya başlanmış ve nihayet 1483'te Karaman Eyaleti geneline yayılabılmıştır (Yörük 2006: 177).

² Ayrıca, II. Bayezit zamanında da Beyşehir kazasının Göçü nahiyesinde *Melinos* adlı bir köyün varlığı ifade edilir (Konyalı 1991: 130).

³ Gösterdikleri misafirperverlik ve yardımlarından dolayı ayrı ayrı teşekkürü bir borç bilirim.

muhtemeldir. Daha yüksekte yer alan ve geniş bir panoramik görüntüye sahip olan bu yapı, Kale Tepe bağlamında bir gözetleme kulesi midir? Bu konuda daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç vardır. Diğer yandan tarihi Meldos Kalesi'nin adının Derbenttekte köylüleri tarafından Mendos Kalesi şeklinde bu tepedeki yapıya verilerek korunduğu ve böylece günümüze kadar ulaştırıldığıının da önemle kaydedilmesi gerekir.

Smbat'ın kroniğinin 1869 yılında Fransızca tercümesini yapan (E. Dulaurier), sayfa (626) altı dipnotta esasen Meldinis Kalesi ile Myriokephalon Kalesi arasında doğrudan ilişki kurarak bu ikisinin aynı yer olduğunu ve kalenin Konya'nın kuzeybatısında yer aldığını açıkça ifade etmiştir. Kroniğin İngilizce çevirisinde yer verilmeyen dipnot bilgisi şöyledir: *"Iconium [Konya]'un kuzeybatısında yer alan harap Myriokephalon Kalesi'nin önünde oldu, Sultan Kılıç Arslan İzzeddin [İmparator] Manuel'i yendi, bizim yazarın [Smbat], muhtemelen adı Ermeniler tarafından kendisine verilen, Meldinis Melitene olarak adlandırdığı bu kale ile aynıdır."* Dulaurier'in 19. yüzyıl ortalarında kaydettiği bu açık ve kesin yer ve konum tespitinin bilim dünyasında her nedense akis bulmaması oldukça enteresandır.

Mevcut bilgiler doğrultusunda *Meldinis/ Melitine Kalesi* ile *Karye-i Hisar-ı Meldos*, *Hisar-ı Meldos*, *Asar Kale ve Hisarkale*'nin aynı yere tekabül ettiği anlaşılır. Keza tarihi kaynaklarda yıkık ve terk edilmiş özelliklerine vurgu yapılan *Myriokephalon Kalesi*'nin *Hisar-ı Meldos'a*, *Tzibritze Boğazı*'nın da *Bağırsak Boğazı'na* karşılık geldiği sonucuna varılır. Meldinis Kalesi'ne *Myriokephalon* adı savaştan sonra Bizanslılar tarafından verilmiş ve manasından da anlaşılacağı üzere savaşın vehametini özetleyen bir ifadedir. Zaten bu ad tarihi kaynaklardan yalnızca Niketas Khoniates eserinde zikredilir (1995: 123) ve daha sonra da savaşın adı haline gelir. O dönemde Meldinis Kalesi şüphesiz, Bağırısak Boğazı ve yakın çevresinin en önemli ve tanıtıcı beşeri yapısı durumunda idi (Resim 5).

Resim 5. Yayla sırtlarından Hisar-ı Meldo ve Bağirsak Boğazı'nın panoramik görünüşü.

2. Niketas Khoniates - Historia

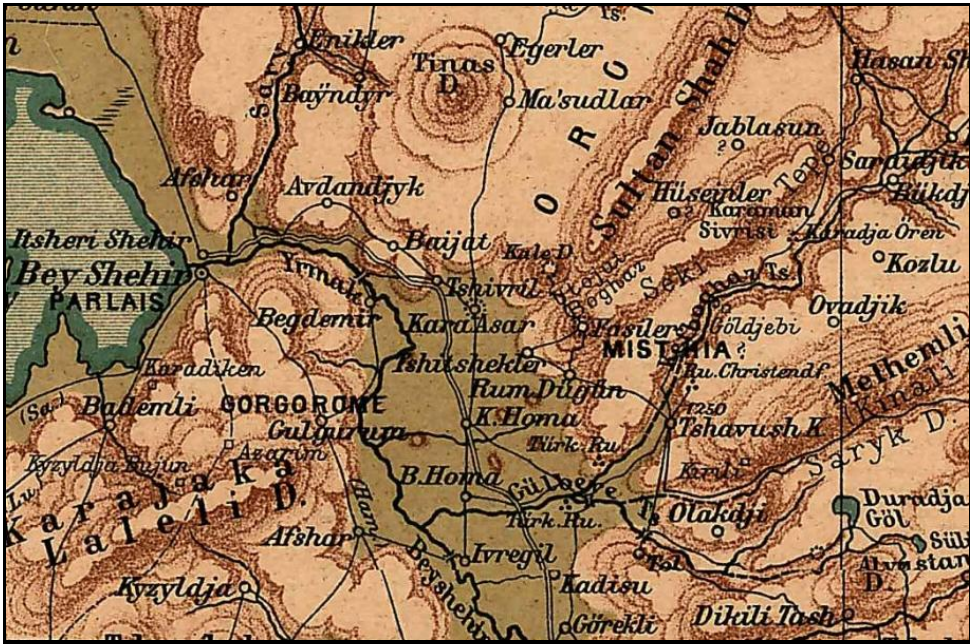
Saray tarihçisi ve imparatorun genel sekreteri olan Niketas Khoniates'in Historia adlı kitabında savaş yerinin coğrafi özelliklerine ve hatta savaşa etkilerine nispeten ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Hakikaten müellifin eseri, Myriokephalon Savaşı hakkında en geniş bilgi veren kaynaklardan biridir. Makalede ele alınan konu bağlamında; İmparator Manuel Komnenos'un başşehir İstanbul'dan savaş sahasına gelişi ve dönüş güzergâhı hakkında nispeten ayrıntılı bilgiler vermektedir. Ayrıca eserinde savaş sahasının yanında bulunan ve Myriokephalon adı verilen bir kaleden bahsetmekte, Homa ve Tzibritze adlarını zikretmektedir.

İmparator Manuel Komnenos'un hedefi, Türk milletini ortadan kaldırmak, Konya surlarını bizzat yıkmak ve Sultanı ele geçirmektir. Bu hedefi gerçekleştirmek için Niketas'ın belirttiğine göre; "İmparator başkentten hareketle Phrygia ve Laodikeia [Eskihisar-Denizli] içinden geçip, benim doğduğum yer olan müreffeh ve büyük şehir, eski Kolossai, şimdiki Khonai [Honaz]'a geldi. Khonai'den İmparator, Lampis üzerinden Kelainai [Dinar]'a yürüdü. Bundan sonra İmparator Khoma [Choma, Homa] ve Myriokephalon (anlamı bin kelle)'a geldi. Burası eski ve terk edilmiş bir kaledir veya orada olup bitenlerden bu adını almıştır yahut da orada bu adın

ifade ettiği olay vuku bulmuştur. Çünkü bu kale yanında tasvir edeceğim gibi, binlerce Bizanslının kellesine ölümün darbesi inmiştir (1995: 123)." Niketas eserinde Bizans ordusunun yol güzergâhında son olarak Kelainai (Dinar), Khoma ve Myriocephalon yer adlarını birbirinin ardı sıra kaydetmesi, bunların arasında başka hiç bir yerleşme veya coğrafi nesnenin (göl, akarsu, dağ, ova vb) yanı sıra özellikle yakın zamanda İmparator Manuel tarafından güçlendirilen Denizli Homa'da bulunan Sublaion Kalesi'nin adının geçmemesi savaş yerinin konumunun tespiti açısından önemlidir.

İncelenen dönemde bir yerleşim biriminin adı olan *Homa (Choma, Khoma)*, çoğunlukla savaşın yapıldığı yörenin bir işareti olarak değerlendirilmiş ve savaşın yapıldığı ileri sürülen alanlarda bu adı taşıyan bir yer aranmıştır. Osmanlı dönemi arşiv kayıtlarında Beyşehir sancağına bağlı Homa adında iki köy yerleşmesine rastlanır. Örneğin 16. yüzyıl başlarında Karaman vilayeti vakıfları arasında *Karye-i Homa ve Karye-i Kiçi-Homa'nın* adları geçmektedir (Kahraman 2009: 177, 190, 251/2). Bu köylerde bazı eserlere vakıflar yapılmıştır. Keza H.984/M.1576-1577 tarihli Tımar Ruznamçe Defteri'nde Beyşehir sancağının Göçü nahiyesinin köyleri arasında; Çivril ve Uluhoma karyeleri bulunur. Çivril karyesinin hasılı 5.861, Uluhoma karyesinin hasılı 19.311 akçedir (Yıldız 2010: 162/3). Bu değerler bir yönüyle Uluhoma köyünün ekonomik büyüklüğünü de yansıtır.

Richard Kiepert, 1912 yılında Berlin'de basılan 1/400.000 ölçekli haritasının Konya (Konia) paftasında, Beyşehir ilçe merkezinin güneydoğusunda Büyük Homa ve Küçük Homa adında birbirine yakın iki yerleşmeyi işaretlemiştir. Aynı paftada Büyük ve Küçük Homa'nın kuzeyinde, Beyşehir'in doğusunda Çivril adında bir köy de görülür (Harita 2). 1960'lı yıllarda yapılan değişikliklerle Büyük Homa'ya Esence, Küçük Homa'ya Yukarı Esence adı verilmiştir. Denizli ilinde olduğu gibi Konya Beyşehir'de de birbirine yakın konumda Homa ve Çivril adlarıyla anılan tarihi yerleşmelerin varlığı savaş yerinin tespiti bakımından gerçekten önemli bir lokasyon verisini teşkil etmektedir.

Harita 2. *Beyşehir'deki K.Homa, B.Homa ve Tshivril adlı yerleşmeler (Kiepert, 1912).*

Diğer taraftan ülkemizde Konya ilinden başka, daha çok sayıda Homa adına tesadüf edilir. Kayda geçen başlıca örnekler arasında; Antalya ilinin Manavgat ilçesinde Homa / Oymapınar, Denizli ilinin Çivril ilçesinde Homa / Gümüşsu ve Samsun ilinin Terme ilçesinde Homa / Cevizli bulunur. Antalya ilinin Elmalı ilçesinin Hacımusalalar köyünde bu adla anılan antik bir şehir yerleşmesi vardır. Osmanlı Arşivi'nden örneğin; Maraş sancağı Camustil nahiyesine tabi Homa-i Kebir karyesi, Bolu sancağı dâhilinde Homa kazası, Foça kazasına tabi Homa karyesi ve Selanik dâhilinde Homa karyesi adında birçok yerleşme ve idarî ünitenin varlığı tespit edilir. Bu örnekler, ülkemizin farklı bölgelerinde çok sayıda Homa (Khoma) adlı yerleşmenin varlığını ortaya koymaktadır. Hatta Beyşehir'de Karadağ'ın (1974 m) kuzeyinde, Gâvur Gölü'nün batısında Homa adında bir yayla da mevcuttur.

Ramsay, bir makalesinde “*Khoma’ya, Konya ile Beyşehir arasında, Yukarı Homa, Aşağı Homa olarak tesadüf ederiz. Bu kelime şehrin Türkçe adı olup daha birçok isimlerde de olduğu gibi Bizans müverrihleri tarafından da kullanılmıştır*”(1888: 320), demiştir. Daha sonra ise, “*Fakat bu, kabil değil. Hem isimde Türkçe şivesi yoktur, hem de Türklerin zuhuri ile Anna’nın ismi kullanıldığı vakit arasında Türkçe bir kelimenin revaç bulacağı kadar bir müddet geçmemiştir*”(1960: 83 dipnot), şeklinde önceki görüşünü

değiştirdiği anlaşılır.

Başlıca hedefi Selçukluların başkenti Konya şehrini kuşatmak ve Sultanı ele geçirmek olan İmparator Manuel Komnenos ve Bizans ordusunun Kelainai / Dinar'dan sonra, kuzeybatı yönünde o dönem Bizans sınırları içinde bulunan Denizli ilinin Çivril ilçesinde bağlı Sublaion / Homa (Gümüşsu)'ya değil de; doğuya doğru Konya istikametinde ilerlemesi ve Beyşehir yakınındaki Khoma/Homa civarına gelmesi daha muhtemel görünmektedir. Bu tarihi yerleşme ile ilgili özellikle Bizans ve Anadolu Selçuklu dönemlerini kapsayan daha detaylı bilgi ve çalışmalara gereksinim vardır.

Niketas Khoniates, savaştan sonra Myriokephalon'dan Bizans ordusunun dönüş güzergâhını da belirtir: *"Bizanslılar Khonai (Honaz)'a vardıklarında, artık ön ve arkalarında bir daha düşman görmeyeceklerinden dolayı sevinçle dizleri üstüne çöktüler. İmparator, her yaralı ve hastanın uygun bir tedavi ücreti olan bir gümüş 'stater' almasını sağladı. Kendisi Philadelphia'ya (Alaşehir) giderek gücünü toplayabilmesi için birkaç gün kaldı; çünkü bu savaşta başına gelenler onu çok hırpalamıştı"* (1995: 132), şeklinde savaştan sonra dönüş güzergâhıyla ilgili iki yerleşmenin adını belirtir. Hatta Niketas Khoniates, savaşın yapıldığı boğazdan tekrar geçen İmparator ve ordusunun Khonai (Honaz)'a geldiğini söyler. Bunların arasında da başka hiç bir yerleşme ve coğrafi nesne adını vermez. Yalnızca, *"Ancak imparator, önünden geçerken, Sultan'ın arzusuna uyarak, Sublaion'u bizzat tahrip etti. Dorylaion'a ise dokunmadı"* (1995: 133), demektedir. Burada Khoma adını değil de Sublaion adını tercih etmiştir.

Niketas, savaşın yapıldığı geçidin-boğazın adını da açıkça vermektedir. O dönem Bizans kaynaklarında *Tzibritze Boğazı* adıyla zikredilir. Niketas'a göre, Tzibritze, esasında yüksek yamaçlarla çevrelenen ve uzun bir vadi şeklinde olan geçidin en dar kısmına verilen isimdir (1995: 124). Tzibritze adı üzerinde Ioannes Kinnamos kısmında daha detaylı durulacaktır. Niketas Khoniates, *"Sultan bir anlaşmaya varılamayacağını anlayarak, Bizans ordusunun Myriokephalon'dan hareket ettikten sonra geçmesi gereken ve Tzibritze Geçidi adını taşıyan yolun darlaştığı yeri işgal etti"* (1995: 124). Ayrıca, eserinde, *"Tzibritze Geçidi yüksek yamaçlarla çevrelenen uzun bir vadidir. Kuzeye doğru gittikçe dikliği azalır ve yayvan tepeler arasında geniş vadiler halini alır. Güneye doğru ise vadi gittikçe dikleşir ve sarplaşır"* (1995: 124), bilgileri yer alır. Böylece savaşın yapıldığı yerin, başka bir deyişle boğazın jeomorfolojik özellikleri hakkında da bunlara benzer nispeten detaylı bilgiler verir.

3. Manuel Komnenos'un II. Henry Plantagenet'e Mektubu

Savaşta bizzat ordusunun başında katılan Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos (1118-1180), yakın dostu İngiltere Kralı II. Henry Plantagenet'e Myriokephalon Savaşı'nı anlattığı nispeten uzun bir mektup göndermiştir. İmparatorun doğal olarak siyasi bir üslupla kaleme aldığı mektupta; *"Türklerin Cybrilcymani dedikleri civardaki bir bölgenin dar geçitlerinin yakınına çekildiğimiz zaman"..."ordumuza ansızın hücum ettiler"* (Vasiliev 1929/0: 238), demektedir. Manuel'in mektubunun Vasiliev (1929-1930) tarafından yapılan İngilizce çevirisinde *Cybrilcymani* şeklinde yazılan yörenin ve dar geçidin adı; *Rogeri de Houedene* (1869: 102-104)'nin Latince metninde aynı şekilde *Cybrilcymani*, fakat *Benedict of Peterborough* kroniğinde (1857: Vol.I. 128) II. Henry'nin anlatıldığı kısımda Manuel'in mektubuna atfen çok az farkla Latince *Cibrilcimani* olarak kaydedildiği görülür. Dolayısıyla bu temel kaynaklarda geçit ve bulunduğu yörenin adı hiçbir değişikliğe uğramadan hemen aynı biçimde yazılmıştır.

Cybrilcymani, yalnızca geçidin adı olmayıp, muhtemelen Türklerin geçidin bulunduğu yöreye veya dağlık sahaya verdikleri bir isimdi. Esasen doğal olarak yetişmiş çim, çimen ve otlaklardan dolayı buraya Türkler tarafından verilen Türkçe *"Çivril Çimeni"* adını, Manuel, *Cybrilcymani* / *Cybril-cymani* şeklinde kaydetmiş olmalıdır. Fakat genellikle *"Çivril Çimeni"* şeklinde kabul edilen bu adın, başka anlamlarının da olması muhtemeldir. Bu sebeple konunun daha detaylı araştırılması ve özellikle çivril adının kökeni ve o dönemdeki anlamları üzerinde durulması gereklidir.

Savaşın yapıldığı yörenin ve geçit adının *İmparatorun mektubunda Cybrilcymani*; *Çivril Çimeni* yani *çimen* ile ilgisinin bulunması savaş yerinin konumu bakımından büyük önem taşır. Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük'te *çimen*; kendiliğinden yetişmiş çim, çimlik ve yeşil otlak yer anlamlarına geldiği kaydedilir. Konyalı, Farsça bir kelime olan çemenin ağaçlı, çiçekli ve yeşillik yer olduğunu belirtir (Konyalı 1991: 113). Erdoğan, 1583 Tarihli *Akşehir Sancağı İcmal Defteri*'nde Akşehir livasına bağlı *Çemen Eli* (Çemen İli) adında küçük bir nahiyeden söz eder. Bu idari birimde bulunan başlıca köyler; Karye-i Hisar-ı Meldos (Asar tepede), Karye-i Yunuslar, Çayır-ı Haznedar, Karye-i Kızıl Viran (Kızılören), Karye-i Yeğren, Karye-i Gönence, Karye-i El Almış, Karye-i Manahos (Anayurt), Karye-i Ağras (Sağlık), Karye-i Resul Sarayı ve Karye-i Gaziler tabi-i Çemen Eli'dir. Defterde *çayır ve otlak gelirleri* de ayrıca yazılmıştır (1990: 127-161). Anadolu Selçuklu Devleti döneminde kültürümüzde göçebe hayat tarzı ve hayvancılık fonksiyonunun önemi de göz önüne alınırsa, yöre bağlamında çemen kelimesinin daha çok otlak, mera ve çayır anlamlarında

kullanıldığı söylenebilir.

Yukarıda adı geçen defterde olduğu gibi Osmanlı tarihi kaynakları, Bağırsak Boğazı çevresinin bir dönem *Çemen Eli* şeklinde adlandırıldığını ortaya koymaktadır. Esasen bu durum yöre coğrafyasının mera hayvancılığına elverişli olmasıyla da büyük ölçüde örtüşmektedir. Bugün de yörede çimen, çayır, otlak ve yayla ile ilgili yer adlarına sık rastlanılır. Örneğin boğazın giriş kısmında yer alan Höyük Tepesi'nin doğu tarafında *Çimencik* – *Çimenlik* adında bir mevki vardır. Bununla yakınında topoğrafya yüzeyinde eski bir yerleşmeye ait izler gözlenmektedir (Eskikurt - Ceylan 2015: 96).

Çivril adının ülkemizin birçok yerinde farklı idari ünite ve coğrafi nesnelere verilmiş olduğu tespit edilir. Nitekim Denizli ilinde Çivril ilçesi, Konya Beyşehir, Nevşehir Hacıbektaş, Malatya Yazıhan, Samsun İlkadım ve Kavak, Bolu Merkez, Tokat Turhal'da Çivril adını taşıyan köyler ve mahalleler vardır. Kiepert (1912) haritasında Afyonkarahisar ilinin Sultandağı (İshaklı) ilçe merkezinin batısında Çivril adında bir yerleşme işaretlemiştir. Bunlardan başka Ulukışla-Çamardı yöresinde Çivril Tepe, Üsküdar'ın Kartal karyesi ile Isparta Şarkikaraağaç'ta Çivril mevki, Sultanhisar (Aydın) Güvendik köyünde Çivril Köprüsü, Boz-ok livasında Çivril mezarı adları ilk aşamada belirlenebilen örneklerdir. Yine *Kayseri İli Tahrir Defterlerinde* geçen "*Karye-i Gökçe Esma, Yahyalı yörüklerinden Çivril temekkün [mekanlanmak, yerleşmek, yer tutmak] idüp karye olmuştur, tabi-i İslamlu*" (Yinanç - Elibüyük 2009: 348), cümlesinden Çivril adında bir yörük cemaatinin olduğu öğrenilir. Ayrıca Çivril'in, soyadı, lakap vb şekillerde kullanıldığına dair çok sayıda örnekler de vardır.

Beyşehir ilçesinin Çivril köyü eski bir yerleşme olup Osmanlı Arşivi'nde köyle ilgili çok sayıda kayıtlara ulaşılır. Nitekim H.984/ M.1576-1577 tarihli *Tımar Ruznamçe Defteri*'nde Beyşehir sancağının Göçü nahiyesinin köyleri arasında; Çivril ve Uluhoma karyeleri bulunur. Çivril karyesinin hasılı 5.861, Uluhoma karyesinin hasılı 19.311 akçedir (Yıldız 2010: 162/3). Beyşehir sancağının 1584 tarihli nüfus kayıtlarında da bu köylerin adlarına rastlanır (Erdoğan 2004). Bunlara benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür.

4. Ioannes Kinnamos'un Historia'sı

Genç yaşında İmparatorluk Sekreterliği göreviyle Manuel'in hizmetine giren Bizanslı tarihçi Ioannes Kinnamos (Cinnamus) Myriokephalon Savaşı'na bizzat katılmış ve kaleme aldığı eserin (*Ioannes Kinnamos'un Historia'sı 1118-1176*) son kısmı; bu savaşta şahit olduğu olaylara dair verdiği bilgileri içeren sayfaları maalesef kaybolmuştur (2001: XXII). Fakat yine de eserden Myriokephalon Savaşı'nın konumu/ yeriyle ilgili önemli coğrafi bilgiler elde edilmektedir.

Kinnamos, Manuel Komnenos'un Myriokephalon Savaşı'ndan önce hazırlık

bağlamında, “Kendisi birkaç adamla ovalardan geçip Acıgöl civarında Lampe’ye doğru ilerledi ve Menderes Nehri’nin kaynaklarına yakın bir yerde bulunan zamanla çökmüş bir kaleyi (Sublaion) tekrar inşa etti” (2001: 213), demektedir. Demirkent’in çevirisinde Sublaion olarak verilen kale ve şehrin adı, Kinnamos’un orjinal metninde parantez içinde *Sublaeum* şeklinde yazılmıştır (1836: 298). Diğer eserlerde bu kale ve şehrin adının farklı yazılışlarına (Soublaion, Siblia, Sybleum, Silbium, Syblas gibi) rastlanır. Kinnamos’un eserinde, aynı situasyona tekabül eden *Homa/ Khoma* adına ise hiç yer vermediği görülür.

Ioannes Kinnamos eserinde, 1176 yılında, “İmparator Laodikeia ve Menderes Nehri çevresindeki bölgelere yolculuk yaptı. Niyeti bütün ordusunu Konya kuşatması için kullanmaktı” (2001: 214), şeklinde Manuel’in gitmek istediği yer ve takip ettiği güzergâhtan kısaca bahseder. Kinnamos’un kaydettiği metin birkaç satır sonra konu bütünlüğü olmaksızın satır ortasında sona ermektedir. Bu ifadelerden Bizans ordusunun Menderes Nehri çevresindeki bölgelere, daha doğrusu Büyük Menderes Nehri’nin kaynak sahasına geldiği anlaşılr. Aynı şekilde birçok yayında da Büyük Menderes kaynakları ifadesi geçmektedir.

Menderes kaynakları terimi, coğrafi anlamda nehrin yukarı çıkırından gelen çayların birleştiği, böylece büyük bir akarsuyu teşkil ettiği kesimi kapsamaktadır. Bu bağlamda Kûfi Çayı, Dinar Suyu, Işıklı ve Gökgöl kaynaklarından gelen sular Çivril’in güneydoğusundaki Işıklı Gölü’nde birleşmektedir (Harita 1). Büyük Menderes Nehri, bir anlamda Işıklı Gölü’nden Ege (Adalar) Denizi’ne boşaldığı yere kadar olan ana mecrayı ifade etmektedir. Menderes kaynakları yöresi dar anlamda, Işıklı ve Gökgöl kaynakları ve bunların oluşturduğu oldukça geniş göl ve bataklık alanlardır. Konuyla ilgili Kinnamos’un, “...Menderes Nehri’nin kaynaklarına yakın bir yerde bulunan zamanla çökmüş bir kaleyi (Sublaion) [Çivril-Homa/ Gümüşsu] tekrar inşa etti” (2001: 213), yönünde vermiş olduğu bilgi, bu açıklamayla paralellik arz eder. Eğer kavramın sınırı biraz daha geniş tutulursa, Dinar yakınındaki iki büyük (Suçikan ve Düdensuyu) karstik su kaynağı da buraya dâhil edilebilir (Ceylan 2010: 162). Nitekim bazı yayınlarda ve özellikle tarih kitaplarında Büyük Menderes Nehri’nin başlangıç yerinin Dinar ve çevresinin kabul edildiği ve hatta haritalarda işaretlendiği görülür. Çünkü Kûfi Çayı kolu daha uzun olmakla birlikte, buradan Dinar Suyu adıyla devamlı ve nispeten düzenli bir akış söz konusudur. Mesela Bizans ordusunun 1176 yılında Myriokephalon Savaşı’na gelirken, Niketas’ın “*Khonai [Honaz]’den imparator, Lampis üzerinden Kelainai [Dinar]’a yürüdü. Marsyas suyunun karıştığı Menderes’in kaynakları buradadır*” (1995: 123), ifadesi, bu durumu açıkça doğrulamaktadır. Kısaca açıklanmaya çalışıldığı üzere, Niketas Khoniates ve Ioannes Kinnamos’un eserlerinde geçen Menderes kaynakları ifadesiyle, coğrafi ve tarihi bakış açısıyla,

Büyük Menderes havzasında Işıklı, Gökgöl ve Dinar arasında kalan saha kastedilmektedir.

Ioannes Kinnamos'un *Historia* adlı eserinin diğer önemli bir tarafı da, 1146 yılında İmparator Manuel Komnenos ile Sultan I. Mesut (1116-1155) arasında Konya'nın batısında, Bizans ordusunun şehrin muhasarasını kaldırıp zorunlu olarak geri çekilirken, yapılan savaşları nispeten ayrıntılı anlatmasıdır. Kinnamos kitabında; "...Sultan onların tahriki ile eskisi gibi kaçmak istemedi ve iyi bir duruma ulaşınca, barbar dilinde Tzibrelitzemani denilen yere varmış bulunan Romalıları hücum etmek üzere acele etti. Burası diğer bütün yerlerden daha zor geçilir; sadece saflar halindeki ordular için değil, küçük gruplarla yolculuk yapanlar için de zordu. Romalılar aslında ordugâhta zor durumdaydılar" (2001: 41), eserin diğer bir sayfasında "Çünkü hala düşman ülkesinin ortasındayız ve Roma sınırlarından çok uzaklardayız. Bunu söyledikten ve orduyu düzene soktuktan sonra doğruca önceleri halkın Skleros'a ait ama şimdi Pugsuse dedikleri göle [Beyşehir Gölü] doğru yola çıktı. Ordu o dar yerden ovaya çıkıp açık alana varınca, İmparator askerlerden birine çok yüksek sesle haykırıp Türklerden birini çağırmasını emretti" (2001: 48/9) ve bir başka sayfada da "İmparator Maiandros [Büyük Menderes]'in kaynaklarından birine [muhtemelen Dinar'a] varınca, artık düşman topraklarının dışına çıktığını zannetti. Burasının suyu bol ve insanın gözüne çok hoş görünen bir yer olduğunu fark ederek, savaşın verdiği sıkıntıyı avlanmanın eğlencesi ile üzerinden atıp gevşemek istedi" (2001: 49/50) şeklinde 1146'da yapılan savaşlar ve bu bağlamda Tzibrelitzeman Geçidi'nin konumuyla ilgili çok önemli ve nispeten ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Ioannes Kinnamos, geçidin adının açıkça Türkçe olduğunu söyler ve Τζιβρελιτζημανι - Tzibrelitzeman şeklinde Türkçe telaffuzuyla kaydeder (1836: 47). Demirkent, Kinnamos, Tzibrelitzemani kelimesinin Türkçe olduğunu belirtiyor, ama herhalde Türkçe bir ismin bozuk şekli olmalıdır, demektedir (2001: 41, 36 nolu dipnot). Nicetae Choniatae'sin eserinde Myriokephalon Savaşı'nın anlatıldığı kısımda geçit Τζιβρελιτζη (1835: 232), aynı eserin Türkçe çevirisinde Tzibritze (1995: 124) adıyla geçmektedir. Ramsay, geçidin adını aynı sayfada bir cümlede "Tchivretzemani" başka bir cümlede "Tchivrelitzemani" (1960: 398) olarak ifade etmiştir. Cramer, Tzybitza (1832: 61), Abdulhalûk Çay ise, bu geçidin özel bir ismi olmayıp, Sybrize yani Sultandağı'nın karşılığı olarak kullanıldığı kanaatindedir. Burada, Tzybitze, Sultandağı'ndaki bir geçittir (1984: 77), şeklinde görüş beyan etmiştir. Açıklamalardan anlaşıldığı üzere dönemin önemli kroniklerinden Kinnamos'un eserinde, Τζιβρελιτζημανι - Tzibrelitzemani, Niketas'ın eserinde Τζιβρελιτζη - Tzibritze olarak geçen geçit adının çeviri ve diğer yayınlarda nispeten farklı şekillerde yazıldığı görülür. Tzibritze geçidin yanı sıra geçidin bulunduğu yöreye ve dağlık sahaya verilen bir

isim olduğu da anlaşılır. Nitekim Cramer, Niketas'a atfen Konya'ya giden yolda geçitin de yer aldığı dağ sıralarının "*Tzybitza montes*" adıyla zikredildiğini belirtir (1832: 61/2). Yine Benedict of Peterborough da, kitabının Geographical Index And Glossary kısmında "*Cibrilcimani*" kelimesini Küçük Asya'da dağlar olarak açıklamıştır (1857: Vol.II. 266).

Geçidin ismi, Ioannes Kinnamos'ta *Tzibrelitzemani*, Niketas Khoniates'in eserinde *Tzibritze* (1995: 124), Manuel Komnenos'un İngiltere Kralı Henry Plantagenet'e gönderdiği mektubunda *Cybrilcymani* (Vasiliev 1929-30: 238) olarak yer almaktadır. İmparatorun ve Ioannes Kinnamos'un kaydettiği geçit adının *Cybrilcymani* / *Tzibrelitzemani* olarak yazılışının benzerliği ve ayrıca her ikisinde de bunun Türkçe olduğu vurgusunun yapılması dikkati çekmektedir. Neticede bu üç önemli tarihi kaynakta aynı geçitten ve bu geçidin bulunduğu dağlık sahadan söz edildiği kanaatine varılmaktadır.

Ramsay, Ioannes Kinnamos'un yukarıdaki ifadelerine atfen geçidin konumu ile ilgili yaptığı değerlendirmede; "*Manuel'in devam ettiği yol üzerindeki güç geçit (Tchivretzemani) ya İconium [Konya]'un birkaç mil batısındaki dağların geçidi yahut da Dervent [Derbent]⁴ köyünün yanındaki boğazdır. Çünkü Konya'dan Çığıl'a giden yol ikisinden de geçmektedir. Manuel, Tchivrelitzemani'den daha ileri gitmedi: eskiden Skleros denilen Pasgusa Gölü'ne giden yoldan geri döndü. Bu göl, daha eskiden Karalis denilen Beyşehir Gölü'dür; Skeleros'un Bizanslıların Karalis kelimesine verdikleri şekil olduğu anlaşılıyor*" (1960: 398), demektedir. Ramsay, böylece geçidin konumuyla ilgili Konya - Beyşehir arasındaki bölgeyi işaret etmektedir.

Ioannes Kinnamos'un eserinden; Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un daha önce (1146'da) Selçuklu başşehri Konya'ya yaptığı seferin dönüşünde Tzibrelitzemani Geçidi'nden geçtiği ve bu civarda Sultan I. Mesut ile savaşlar yaptığı, geçidin Konya'ya yakın bir konumda, Konya ile Beyşehir Gölü arasında bir yol güzergâhında bulunduğu öğrenilir. Böylelikle daha önce geçidin yeri konusunda ileri sürülen çeşitli görüşlerin ve yapılan değerlendirmelerin yöre bağlamında kati olarak bir sonuca bağlandığı söylenebilir. Nitekim Demirkent'in Ioannes Kinnamos'tan çevirdiği kitaba (2001) ekli harita 2'de, Manuel Komnenos'un 1146 Konya Seferi'nden dönüş güzergâhını Konya, Beyşehir Gölü, Şarkikaraağaç ve Yalvaç üzerinden göstermiştir. Buradan da Menderes'in kaynaklarından birine, muhtemelen ana yol üzerinde bulunan Dinar'a varmıştı.

Ioannes Kinnamos'tan öğrendiğimiz diğer önemli bir husus da, *Kelainai* / *Dinar* ve *Maiandros* [Büyük Menderes] kaynakları ile *Khoma*, *Myriokephalon Kalesi* ve *Tzibrelitzemani Geçidi* arasındaki yer adlarının sıralanma düzeni ve adların

⁴ Bugün Konya ilinin bir ilçesidir.

birbiriyle bağlantısıdır. Nitekim Ioannes Kinnamos, İmparator'un 1146'da yaptığı Konya seferinin dönüş güzergâhında yer adı olarak *Tzibrelitzemani* ve *Pusguse*⁵ / Beyşehir Gölü'nden sonra *Menderes kaynaklarını* kaydetmiştir (2001: 49). Bunların arasında oldukça uzun bir mesafe olmasına, göl, akarsu, dağ ve yerleşme gibi bazı önemli coğrafi unsurların varlığına rağmen başka bir yer adını zikretmemesinin üzerinde önemle durulması gerekir. Daha önce ifade edildiği üzere Niketas Khoniates'in anlatımında da Bizans ordusunun güzergâhı konusunda benzer bir durum tespiti yapılmıştı.

5. Chronique de Michel le Syrien

Süryani Mihael (Michel le Syrien)'in kroniği, Anadolu Selçuklu Devleti dönemini anlatan önemli kaynaklardan olup müellifin Sultan II. Kılıç Arslan ile Malatya'da bizzat tanıştığı kayıtlarında yer alır. Mihael'in verdiği bilgiye göre; *"İmparator çok geçmeden Türklerin arazisinde beş günlük yolculuk mesafesine hızlı bir şekilde ilerledi"* (1905: 371; 1869: 383/4) ve yine *"Rumlar, Konya yakınlarına ulaştılar. [Şehre] bir günlük yürüyüş mesafesinde ve Sultan'ın bulunduğu yerin üç saat uzağındaydılar"* (1905: 371; 1869: 383/4). Mihael'in bu iki cümlesinde, Bizans ordusunun Türk toprakları içinde uzun bir mesafe kat ettiği ve başşehir Konya yakınlarına geldiği ve hatta savaşın şehre (Konya'ya) bir günlük yürüyüş mesafesinde yapıldığı açık bir şekilde ifade edilmiştir.

Işın Demirkent'in Ioannes Kinnamos'tan çevirdiği kitaba eklediği harita 2'de, Selçuklu Bizans sınırının Eğirdir-Hoyran Gölü civarından geçtiği görülür. Bu durumda Süryani Mihael'in *"İmparator çok geçmeden Türklerin arazisinde beş günlük yolculuk mesafesine hızlı bir şekilde ilerledi"* ifadesi geçerlilik kazanır. Aynı şekilde *"Rumlar, Konya yakınlarına ulaştılar. [Şehre] bir günlük yürüyüş mesafesinde geldiler,"* ifadesi de Bağırsak Boğazı'na işaret etmektedir. Çünkü Bağırsak Boğazı ve çevresi Konya'ya yaklaşık 50 km olup, bir günde alınabilecek mesafeye karşılık gelir. Ayrıca Mihael, savaşın yapıldığı yerin, dik dağların/ tepelerin arasında *"dar bir vadi"* (*vallée*) içinde olduğunu kaydeder (1869: 383). Böylece Niketas ve Kinnamos'u doğrular nitelikte savaş yerinin topografyasında ortak özelliklere vurgu yapar ve savaşın bir akarsu tarafından kazılmış olan boğaz karakterli bir vadiye yapıldığı görüşünü destekler.

Diğer taraftan o dönemde savaşın Türk toprakları içinde yapıldığının tespiti de savaş yerinin konumunun belirlenmesi açısından önemlidir. Bu konuda Süryani Mihael'den başka kroniklerde de doğrudan veya dolaylı bazı bilgilere

⁵ Bazı kaynaklarda Pungusa, pasgusa, poungousa vb şekillerde de yazıldığı görülür. Cramer, Pusgusa adının Türkçe olabileceğini söyler (1832: 77).

rastlanır. Mesela Niketas'ın, *"Ayrıca Türkler de görünmüşlerdi ve küçük çarpışmalarla Bizanslılara saldırmaktaydılar. Bunlar Bizanslıların önlerinden giderek, bunların hayvanlarına yem bulamamaları için yol boyunca bütün meraları yakmışlar ve içecek su bulamamaları için de kaynak ve kuyuları pislemişlerdi. Bizanslılar da esasen orduda salgın halini alan bir hazım hastalığından muzdariptiler"* (1995: 123), eserin diğer sayfasında, Türklerle savaşta tecrübe sahibi olanlar ve yaşlı başlı bütün danışmanlar, *"Savaşın büyüklüğünü düşünmesi, düşmanların bütünüyle bir tuzak haline getirdikleri ülkenin kolay geçilmezliğini göz önünde bulundurması... gerektiğini söylediler"* (1995: 124), şeklinde verdiği bilgiler, savaşın Türk toprakları içinde yapıldığı kanaatini güçlendirir. Yine Abû'l Farac Tarihi'nde, savaş takiben barış yapıldıktan sonra, Sultan, *"üç Türk emirini seçti ve bunlar kiralın hududuna varıncaya kadar ilerlediler"* (1987: 42), ifadesi savaşın Türk toprakları içinde yapıldığını açıkça ortaya koyan bilgilerdir.

6. Chronologique de Héthoum Comte De Gorigos

Genellikle 12. ve 13. yüzyıldaki önemli olayları anlatan kroniklerden biri de Héthoum'a aittir. Bu kronikte, 625 (6 Şubat 1176 - 4 Şubat 1177) yılına ait önemli olayların kaydedildiği kısa paragrafta Myriokephalon Savaşı ile ilgili bir cümlelik bilgiye rastlanır. Bu cümlede Héthoum, *"Bizans imparatoru Manuel Komnenos, Sultan Kılıç Arslan tarafından Konya yakınında yenildi"* (1869: 477), demektedir. Diğer bazı kronikler (Sémpad, Michel le Syrien) gibi, Héthoum'un da savaşın yeri konusunda Konya yakınına açıkça belirttiği görülür. Kronikte savaşla ilgili bundan başka bir bilgi tespit edilemedi.

7. Gregory Abû'l – Farac / Bar Habraeus Chronography

Abû'l Farac Tarihi'nde de savaşla ilgili bazı bilgiler vardır. Bu bağlamda *"Türkler bilhassa aralarındaki piyadeler dağlara saptılar ve Bet-Toman'ın derin geçitlerine dalarak, Rumların ağır eşyalarını bıraktıkları büyük karargâha geldiler, yağma ettiler ve arabaları yaktılar..."* (1987: 421/2), cümlesi bir yöre ve burada bulunan bir geçidin adını bildirmesi bakımından önem taşımaktadır. Yerin adı, İngilizce çeviride *Beth Thoma* şeklinde geçmektedir. Bu itibarla kelimenin yazılışında bazı farklılıklar da söz konusu olabilir. Yine savaşın dağlık bir yörede ve derin geçitlerde yapıldığının söylenmesi de, savaş yerinin lokasyonunun belirlenmesi bakımından önemlidir.

SONUÇ

Makale kapsamında incelenen 12. ve 13. yüzyıla ait tarihi kroniklerde - kaynaklarda geçen; Konya yakınları, Konya'ya bir günlük yürüyüş mesafesi, daha sonra Myriokephalon adı verilen ve savaşın yapıldığı geçide yakın eski ve terk edilmiş bir kale olan Meldinis Kalesi (Karye-i Hisar-ı Meldos tâbi-i Çemen Eli), Tzibrelitzemani – Cybrilcymani - Tzibritze geçidi ve bunun Pusguse (Beyşehir) Gölü ile ilişkisi savaş yerinin ve konumunun belirlenmesinde oldukça önemli coğrafi bilgi-verilerdir. Bunların yanında Bizans ordusunun ve İmparator Manuel'in ana hedefinin Selçukluların başşehri Konya (Iconium)'nın olması, savaşın Türk toprakları içinde yapılması, savaş yerinin Khoma/ Homa yakınlarında bir yerde bulunması, Menderes kaynakları, Bizans ordusunun gidiş ve dönüş güzergâhının bir noktaya kadar örtüşmesi de üzerinde önemle durulması gereken diğer önemli konum bilgileridir.

Savaşın yapıldığı ileri sürülen bütün yerler, batıda Denizli ile doğuda Konya arasına tekabül eden bir bölgede bulunmaktadır. Önceki paragrafta kısaca fakat makalede nispeten detaylı şekilde irdelendiği üzere konum bilgilerinin Konya Bağırsak Boğazı görüşünü açık bir şekilde doğruladığı görülmektedir. Keza savaşın yeri olduğu ileri sürülen Isparta yöresiyle ilgili temel tarihi kaynaklarda hiçbir konum bilgisi- verisine rastlanılmamıştır. Aynı şekilde tarihi kaynaklarda Denizli yöresiyle ilgili yalnızca Khoma/Homa adı geçmektedir. Fakat buradan o dönem kaynaklarında Sublaion adıyla bahsedilir ve Bizans sınırları içinde yer alır. Nitekim İmparator Manuel savaştan önce hazırlık aşamasında Menderes kaynakları civarına gelmiş ve buradaki kaleyi (Sublaion) yeniden inşa ettirmiş ve savaştan sonra da anlaşma gereği önünden geçerken bizzat kaleyi yıktırmıştır.

Konum bilgisi- verileri dışındaki diğer coğrafi bilgi ve veriler (örneğin savaş yerinin dar ve uzun bir geçit; yani bir boğaz vadi karakterinde olması, geçidin uzunluğu, genişliği, geçidin ve çevresinin topografik özellikleri, geçidin içinde bir akarsuyun varlığı, geçidin önemli bir yol güzergâhını teşkil etmesi vd) de savaş yerinin tespiti açısından büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla tarihi kaynaklarda mevcut coğrafi bilgi ve veriler bir bütün olarak dikkate alındığında, ön yargılardan uzak ve tarafsız bir şekilde değerlendirildiğinde; Konya Bağırsak Boğazı'nın özellikleriyle örtüştüğü sonucuna varılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), BEO, Tarih: 06/C/1326 (Hicrî), DN. 3350, GN. 251190.
- CEYLAN, Mehmet Akif, ESKİKURT, Adnan, (2001), "Kûfi Çayı Boğazı'nın Doğal ve Tarihi Coğrafyası", *Marmara Coğrafya Dergisi*, sayı 3: 123-152.
- CEYLAN, Mehmet Akif, (2010), "Myriocephalon Savaşı'nın Yeri Konusuna Coğrafi Bir Yaklaşım", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.94 (187): 159-196.
- CHRONIQUE DE MICHÉL LE SYRIEN (1905), (Ed. J. B. Chabot), T. III, Paris: Ernest Leroux Éditeur.
- CRAMER, John Anthony (1832), A Geographical And Histori Description Of Asia Minor; With A Map, V. II, Oxford: At The University Press.
- ÇAY, Mehmet Abdulhalûk (1984), *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası: Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriocephalon) Zaferi*, İstanbul: Orkun Yay.
- DOĞANAY, Hayati (1993), *Coğrafya'ya Giriş (Metodlar-İlkeler-Terminoloji)*, Ankara: Gazi Büro Kitapevi
- ERDOĞRU, Mehmet Akif (1990), "Akşehir Sancağındaki Dirliklerin III. Murad Devrindeki Durumu Ve 1583/991 Tarihli Akşehir Sancağı İcmal Defteri", *Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı 1: 127-161.
- ERDOĞRU, Mehmet Akif (2004), *Beyşehir Sancağı'nın 1584 Tarihli Nüfus Sayımı (Beyşehir, Seydişehir, Bozkır)*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- ESKİKURT, Adnan, CEYLAN, Mehmet Akif (2015), *Selçuklu - Bizans Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Myriocephalon Zaferi (Beyşehir-Bağrsak Boğazı-Miryokephalon 17 Eylül 1176)*, İstanbul: Çamlıca Basım Yay.
- Extrait de la Chronique de Michel le Syrien (1869), Recueil Des Historiens Des Croisades Documents Arméniens (Edit. E. Dulaurier), Paris: Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Tome Premier.
- Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis (Benedict of Peterborough), (1867), The Chronicle of the Reigns of Henry II. and Richard I. A. D. 1169-1192, (Edit. William Stubbs), V.I., The University Of Oxford.
- Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis (Benedict of Peterborough), (1867), The Chronicle of the Reigns of Henry II. and Richard I. A. D. 1169-1192, (Edit. William Stubbs), V.II., The University Of Oxford.
- GREGORY ABÛ'L-FARAC (Bar Hebraeus), (1987), *Abû'l-Farac Tarihi*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), c.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- IOANNES KİNNAMOS (2001), *Historia (1118-1176)*, (hzl. Işın Demirkent, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- IOANNES CİNNAMUS (1836), *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae: Ioannes Cinnamus* (ed. Barthold Georg Niebuhr), Bonnae: Impensis Ed. Weberi.
- KAHRAMAN, Seyit Ali (2009), *XVI Yüzyıl Başlarında Karaman Vilayeti Vakıfları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay.
- KİPERT, Richard, (1912), *Karte von Kleinasien*, Berlin, band CIII Konia.
- KONYALI, İbrahim Hakkı (1991), *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Beyşehir Tarihi* (hzl. Ahmet Savran), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yay.
- LE CONNÉTABLE SÉMPAD (1869), *Chronique Du Royaume De La Petite Arménie Par Le*

- Connétable Sēmpad*, Recueil Des Historiens Des Croisades Documents Arméniens (çev. E. Dulaurier), Paris: Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Tome Premier.
- NİCETAE CHONIATAE (1835), *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*: Nicetae Choniatae, (ed. Barthold Georg Niebuhr), Bonnae: Impensis Ed. Weberi.
- NİKETAS KHONIATES (1995), *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, (çev. Fikret İşıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- RAMSAY, William Mitchell, (1888), "Note on W.M. Ramsay's Antiquities of Southern Phrygia" *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, V. 4 (3): 320.
- RAMSAY, William Mitchell, (1902), "Pisidia and the Lycaonian Frontier", *The Annual of the British School at Athens*, V. 9: 243-273.
- RAMSAY, William Mitchell (1960), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (çev. Mihri Pektaş), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- ROGERİ DE HOUEDENE, (1869), "Epistola Manuelis Constantinopolitani Imperatoris ad Regem Angliae Patrem", *Chronica Magistri Rogeri de Houedene*, (ed. William Stubbs), No.51, London: Longmans, V. II: 102-104.
- SANIR, Ferruh (2000), *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- SMBAT SPARAPET (2005), *Chronicle*, (çev. from Classical Armenian by Robert Bedrosian), Sources of the Armenian Tradition, Erişim Tarihi: 27.10.2016. http://rbedrosian.com/Downloads/Chronicle_Smbat_Sparapet.pdf.
- Table Chronologique de Héthoum Comte De Gorigos (1869), *Recueil Des Historiens Des Croisades Documents Arméniens* (Edit. E. Dulaurier), Paris: Publie Par Les Soins De L'Academie Des Inscriptions Et Belles-Lettres, Tome Premier.
- Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük, Erişim Tarihi: 17.10.2016. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime.
- UMAR, Bilge (1993), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- VASİLİEV, Alexander Alexandrovich, (1927), "Das Genaue Datum der Schlacht von Myriokephalon (1176)", *Byzantinische Zeitschrift*, Band XXVII: 288-290.
- VASİLİEV, Alexander Alexandrovich, (1929-1930), "Manuel Comnenus And Henry Plantagenet", *Byzantinische Zeitschrift*, Band XXIX: 233-244.
- YILDIZ, Suat, (2010), *(H.984) 1576-1577 Tarihli Timar Ruznamçe Defterine Göre Karaman Eyaleti*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- YİNANÇ, Refet, ELİBÜYÜK, Mesut (2009), *Kayseri İli Tahrir Defterleri (Hicri 992, 971, 983, Miladi 1584, 1563, 1575)*, c. I, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay.
- YÖRÜK, Doğan (2006), "Karaman Eyaletinde Osmanlı Timar Düzeninin Tesisi (1483)", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXV (40): 177-202.